

3. Т. ФРАНКО ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР СМІЄТЬСЯ...

Якщо сатира своїм об'єктом висміювання обирає переважно пороки несправедливого суспільного ладу і соціально-антагоністичних відносин (чи їх пережитків), то гумор — людські вади і гротескні ситуації. Тому мовностилістичні засоби сатири апріорно націлені на оперування словами адміністративно-правового та суспільно-політичного лексикону, тоді як для гумору властиві елементи розмовно-побутової мови з її регіоналізмами і залишками стильової архаїки. Сатира вдається до прийомів іномовлення, до так званої езопівської мови, до підтекстів та натяків, до недомовлень, до творення найменувань, за якими дійсність має тільки проглядатись, а гумор — лише до того, що спрацьовує на ефект комізму: до зіставлень несумісних експресивно виразів, до гри звуковим складом чи полісемією слів, до незвичних висловлень та варіювань іностильовими деталями. Проте при всіх цих відмінностях мовні засоби сатири й гумору повинні викликати сміх, нехай в одних випадках гіркий, злий, а в інших радісний, добродушний, але сміх. Сміх виступає власне індикатором художності сатиричних та гумористичних творів, силою сміху вимірюється їх викривальна дійовість та злободенність.

З цього погляду сатиричні і сатирично-гумористичні твори Івана Франка, спрямовані проти буржуазного ладу Австро-Угорщини та її соціальних відносин, не втратили гостроти свого звучання і на сьогодні не лише в пізнавальному плані, а й у плані актуальному — адже людські вади не мають виключної прив'язаності до доби, хоч соціальна належність їх і змінюється.

Соціальний адресат сатиричних творів І. Франка («Дума про Маледикта Плосколоба», «Дума про Наума Безумовича») у наш час уже відійшов у минуле, а сатирично-гумористичних («Лис Микита», «Звірячий бюджет», «Меморандум будяків», «Праведні й неправедні» та ін.) — існує й досі. Але ми сміємося з обох, бо сміємося над смішним.

Найбільш ефективними (і найчисленнішими) засобами сатири й гумору є лексико-фразеологічні. До них належать ходові або заштамповані вирази з преси, гасла реакційних партій, вирази церковних писаній чи моралізаторських повчань. Об'єктом висміювання стають іншомовні вирази, запозичення, які з претензією на високий стиль, а звідси на вишуканість уживалися в мовленні людей, наділених високими чинами чи богословським саном. Напр.: *Горді з шляхетської традиції* (II, с. 369)¹; *Під вічну, невід'ємну владу Цілу Європи східну часть* (II, с. 370); *Замовчати годі Про нашу місію на сході* (II, с. 369); *Ми передмурієм Європи Були* (II, с. 369); *Воно то ще не так зле, якоже мняхом!* (III, с. 230); *Мимрю: «Господи воззвах»* (IV, с. 139). У наведених прикладах — вирази з лексикону польської шляхти, яка хизувалася своїм нібито культуртрегерством на Україні, з язичія реакційної партії москвофілів. Вони справляють враження штучності, неприродності, а тому й комічні.

Широко вживає І. Франко щедрінський прийом конспірації соціального адресата. Але бюрократична система Австро-Угорщини і її корупція як об'єкт висміяння недвозначно постають з фраз: *То-то й є наш лад, нівроку: Без протекції ні кроку!* (IV с. 144); *Що за ряд! Яка держава! Дурням в ній гонори й слава* (IV с. 127); *Ласка панська, вплив жіноцтва Вищі понад всі свідоцтва* (IV, с. 144); *Дай малих злочинців вішати, Най великі тим ся тішать* (IV, с. 98); *Де Бурмило — цар народа, Там пропала честь, свобода, Голос правди занімів* (IV, с. 107). Реальні особи дістають вигадані імена, якими здебільшого бувають структурно переоформлені прізвища при збереженні якогось одного їх елемента. Так, у сатиричних поемах Франка Венедикт Площанський перейменований на *Маледикта Плосколоба*, Іван Наумович на *Наума Безумовича*, Василь Ковальський на *Міха Ковальського*. Художній антропонім *Митро Політ* виник внаслідок розщеплення слова *митрополит*.

На сатиричний ефект спрацьовують і цитати з художньої літератури: *Все йде, все минає, і*

¹ Тут і далі посилання на видання: *Франко І. Збір. творів* : у 50-ти т. К., 1976-1980. У дужках подано том і сторінку видання.

краю немає: *Хто вчора був зверху, сьогодні спадає* (III, с. 249). Тут Франко використав шевченківський вислів.

До лексико-фразеологічних засобів гумору належать і ті слова, комізм яких закладений у їх внутрішній формі. А це насамперед слова (і словосполучення) на позначення людей за їх негативними рисами і діями (серед них слова зниженої оцінки, жаргонні, діалектні та з суфіксами згрубілості): *брехун*² (с. 152), *многоженець* (с. 140), *ошуканець* (с. 152), *почвара* (с. 145), *дурень квадратний* (с. 127), *опуд* (с. 107), *ланець* (с. 76), *саламаха* (с. 119), *рило* (с. 98), *оцаніла* (с. 154), *забрешуться* (II, с. 381); *зашкаралупляться* (II, с. 381), *горлоріз* (с. 98), *поганець* (с. 98), *злюки* (с. 160), *глупа, чортяток купа* (с. 148), *підла креатуро* (с. 97) *прокляті бараниська* (с. 70), *Вовчисько* (с. 148), *Цап сарака* (с. 129), *морда* (с. 148), *погань* (с. 148), *несуразне* (с. 115), *кривить писки, прожора* (с. 112). Виразниками мовного гумору є почерпнуті із скарбниці усної народної творчості приказки, примовки, лайливі вислови, які вмонтовуються в текст найчастіше у видозміненому вигляді. Пор.: *хавку клятую запру* (с. 157), *будь я пес і пес мій тато* (с. 88), *дурний, мов сак* (с. 115), *Глянеш — молоко аж кисне* (с. 148), *хавкнуть — хвиля не мине* (с. 101). У тій же ролі виступають і тропеїчні вислови, в основному порівняння: *Мов з вітром пил, немов без масла каша* (II, с. 381), *джерело живої калюжі* (III, с. 231), *Реготавсь, аж лазив рака* (с. 71), *Думаєш, що лайка стане латкою на честь твою?* (с. 158), *що, мов bestii остатні, Б'ються на смерть Вовк і Лис* (с. 162), *Наші любі подорожні, Мов святії та побожні* (с. 143), книжні вирази, ремінісценції: *Що ним часто во дні они я пишавсь* (с. 142), *Стане притчею в язичіх Слово те: дурний, як Цап!* (с. 127).

З настановою на гумористично-знижену експресію вживаються соціально значущі прикладки до тропеїзованих назв та власних імен тварин: *Гектор, Цуцик, неборака* (с. 71), *Лис Микита, гайдамака* (с. 77), *А Микита, той собака* (с. 71), *Цап — секретар гоноровий, Заєць — гвардиста народовий* (с. 121). Усі ці експресивні слова і вирази ніби намагнічують гумором контекст відповідних творів.

З такою ж стилістичною настановою використовуються і соціально значущі означення в атрибутивних сполученнях: *цар ясенний* (с. 82), *царський хвіст* (с. 95), *до святого Рима* (с. 110), *саламахи арештантської* (с. 112), *свиней хрещених* (с. 115), *лоби овечі* (с. 116), *найвірнішому слугі* (с. 151).

Гумористичний колорит створюється також цілими висловленнями, фразами, сентенціями, афоризмами, мудруваннями (термін І. Франка), напр.: *Наше все життя — війна є, Кождий боресь в ній, як знає: Сей зубами, той крильми.. В нас підмога лиш одна єсть, — Се розумна голова* (с. 131); *Нині, хто рад жить, не вехнути, Той святим не може бути, як в пустині той монах* (с. 132); *Вбийство, помста — се ж є мода Скрізь загальна у звірів* (с. 133). З допомогою цих та інших подібних висловлювань І. Франко висміює нікчемність буржуазних законопорядків і осіб, що стоять на їх сторожі.

Сатиричні й гумористичні твори Івана Франка відбивають факти реального життя, узагальнюючи їх. Перебільшення, каламбури, експресія комізму, яка наче розливається по цих творах, лише підкреслюють їх реалізм. Тому вони й досі змушують нас сміятися, а це й забезпечує їх невмирущість.

² Тут і далі, якщо не подається том, сторінки наводяться за т. 4.